

PROFESORA JĀŅA ENDZELĪNA ATBRĪVOŠANA NO DARBA PADOMJU LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ 1950. GADĀ

Sarma Kļaviņa
sarmak@latnet.lv

Atslēgas vārdi: Jānis Endzelīns, salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, marrisms, Jānis Jurgens, Jānis Niedre, Milda Drīzule, Arturs Ozols

Rakstā aplūkoti izcilā baltista, profesora Jāņa Endzelīna pēdējie trīs darba gadi (1947–1950) Latvijas Valsts universitātē ideoloģiskās, propagandiskās un psiholoģiskās spiedien-apstrādes apstākļos. Notikumu izpētei un rekonstrukcijai galvenokārt izmantoti arhīvu dokumenti, rokraksti Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, J. Endzelīna fonda materiāli Rakstniecības un mūzikas muzeja, kā arī J. Endzelīna mazdēla ģimenes krājumā. Rakstā precizēts un papildināts līdz šim publicētais ieskats to gadu notikumos, raksturotas personas un procesi Padomju Latvijas un Padomju Savienības akadēmiskās dzīves un politiskā režīma kontekstā.

Latvijas zinātnes un augstākās izglītības vēsturē ir zināms, ka padomju okupācijas laikā, 1950. g., no darba Latvijas Valsts universitātē (turpmāk — LVU) tika atbrīvots viens no visizcilākajiem latviešu zinātniekiem, profesors Jānis Endzelīns. Taču mūsdienu akadēmiskajā vidē un arī plašākā sabiedrībā konkrētās zināšanas par šo faktu ir niecīgas. Pat reprezentatīvos¹ un enciklopēdiskos izdevumos² sniegtais ieskats tā laika notikumos ir paviršs un mēdz būt kļūdainais, jo bieži nav pirmavotos balstīts.

Godājot J. Endzelīnu, aprakstot viņa veikumu un dzīves gājumu, būtu jāatceras un jāseko vismaz vienam no viņa darbības pamatprincipiem, ko profesors formulēja grieķu vārdā — *Akrībiju!* (Precizitāti!). Tāpēc ziņas par J. Endzelīna pēdējo trīs darba gadu notikumiem Padomju Latvijas universitātē ir

meklētas Latvijas Nacionālajā arhīvā, LU un LZA arhīvā, Latvijas Nacionālās bibliotēkas un LU Akadēmiskās bibliotēkas rokrakstu krājumos, kā arī Rakstniecības un mūzikas muzeja un J. Endzelīna mazdēla Imanta Zemzara kolekcijā. Protams, atrasto pievienojot ziņām no to laiku preses, grāmatām, rakstiem un atmiņām.

N. Marra jaunā mācība par valodu un marrisms

Pēc Otrā pasaules kara nedaudzie dzimtenē palikušie latviešu valodnieki nonāca tajā aptumsumā, kurš PSRS valodniecībā jau valdīja kopš 20. gadu beigām un ko bija radījusi par marksistiskas valodu zinātnes teorētisko pamatu pieņemtā t. s. jaunā mācība par valodu. Tās autors bija Nikolajs Marrs (1865–1934) — arheologs un filologs, Kaukāza

jeb jafetiešu saimes valodu un kultūru pētnieks, Pēterburgas universitātes profesors (no 1900. g.), Pēterburgas Ķeizariskās zinātņu akadēmijas īstenais loceklis (no 1912. g.).³

Gruzijā, Kutaisi, skotu agronoma un jaunas gruzinietes ģimenē dzimušais apdāvinātais jauneklis kā Kaukāza stipendiāts augstāko izglītību ieguva Pēterburgas universitātes Austrumu valodu fakultātē. Tur, atšķirībā no Filoloģijas fakultātes, varēja praktiski apgūt daudzas valodas, t. i., lasīt un saprast tekstus tajās, bet ne valodniecības zinātniskos pamatus. N. Marram tādējādi bija sveša salīdzināmi vēsturiskās valodniecības un lingvistisko pētījumu metodika vispār.⁴

N. Marra vērtīgais veikums gruzīnu un armēņu literatūrzinātnē, arheoloģijā un kultūrvēsturē padarīja viņu par akademiķi. Tomēr, kā atzīst austrumu valodu pētnieki, līdz 1917. g. radīti arī viņa labākie lingvistiskie darbi — senarmēņu valodas gramatika (1903), pirmā čanu jeb lazu valodas gramatika (1910), vēlāk sengruzīnu literārās valodas gramatika.

Pēc 1917. g. revolūcijas Krievijā krasī mainījās N. Marra darba apstākļi: Pilsoņu kara dēļ nenotika ekspedīcijas uz Kaukāzu, un beidzās N. Marra arheoloģiskā darbība. Taču perspektīvu darbības jomu viņš saskatīja valodniecībā, un tai arī pievērsās, formulējams globālas kultūrvēsturiskas hipotēzes.

1923. g. 21. novembrī īsā referātā PSRS Zinātņu akadēmijā, bez zinātniskiem argumentiem, N. Marrs paziņoja, ka nekādas valodu radniecības nav, ka pirmvaloda ir fikcija un nav jāpūlas to rekonstruēt.⁵ Šajā PSRS ZA sēdē akademiķis piedāvāja “jauno mācību par valodu”. Viņa dzīves laikā, tātad līdz 1934. g., šī “mācība” atradās pastāvīgā mainībā, un tāpēc pilnībā nav izklāstīta kādā noteiktā tās autora publikācijā. Taču “jaunās mācības” idejas ir rodamas N. Marra darbos, kas apkopoti piecos sējumos.⁶ Vienīgais paša N. Marra mēģinājums izklāstīt “jauno mācību” studentiem ir Azerbaidžānas Valsts universitātē Baku 1927. g. nolasītais kurss.⁷

Savukārt ar “jauno mācību” jaunā attīstības posmā 1947. g. ir iepazīstinājis N. Marra sekotājs akademiķis Ivans Meščaninovs (1883–1967).⁸

Kādas bija N. Marra mācības pamattēzes? Pirmā — “valoda ir tāda pat virsbūves sabiedriskā vērtība kā māksla”.⁹ Otrā — valodu attīstība ir stadiāla, tā noris saskaņā ar sabiedriski ekonomisko formāciju maiņu un ir vienots process visām pasaules valodām; mainoties bāzei (sabiedriski ekonomiskajai formācijai), valoda pāriet jaunā stadijā, resp. mainās valodas tips (amorfās, aglutinātīvās, flektīvās valodas), kas katrs atspoguļo noteiktu sociālo iekārtu; pārmaiņu cēloņi ir sociāli un process revolucionārs. Trešā tēze — N. Marrs noliedza jebkādu valodu ģenētisko radniecību un valodu saimes; viņaprāt, kopēja leksika un citas līdzīgas parādības valodās ir radušās līdzīgu sociālo apstākļu dēļ. Ceturrtā tēze ir absolūti vulgārsocioloģiska. Proti, N. Marrs apgalvoja: “Nav valodas, kura nebūtu šķiriska, un, tātad, nav domāšanas, kura nebūtu šķiriska.”¹⁰ “Nav nacionālās valodas, bet ir šķiras valoda, un dažādu zemju vienas šķiras valodām, ja pastāv identa sociālā struktūra, ir lielāka tipoloģiskā līdzība nekā vienas zemes un vienas nācijas dažādu šķiru valodām.”¹¹

Turklāt N. Marrs arī pavēstīja, ka viņš atklājis cilvēces valodas izcelšanās noslēpumu. Proti, ka sākotnējo skaņu valodu ir veidojuši tikai četri elementi: *sal, ber, jon, roš*, kas ir kopīgi visām valodām un atrodami katrā mūsdienu valodā.¹² Tika piedāvāta šo elementu un to kombināciju noskaidrošana jebkuras valodas jebkurā vārdā. Protams, N. Marra dotais valodas izcelšanās skaidrojums bija tikai fantāzijas auglis tāpat kā viņa ideja par pasaules vienoto nākotnes valodu, “kurā augstākais skaistums saplūdis ar prāta augstāko attīstību. Kur? Biedri, tikai komunistiskā bezšķiru sabiedrībā”.¹³

20. gadu vidū ne PSRS, ne ārzemju profesionāli valodnieki N. Marra mācību nepieņēma, bet viņa idejas guva izglītības tautas komisāra A. Lunačarska politisku un finansiālu

atbalstu, tās likās saistošas jauniešiem, filozofiem, vēsturniekiem un literatūrzinātniekiem. Vētrānās diskusijās Maskavā, Komunistiskajā akadēmijā, Materiālistiskās valodniecības apakšsekcijā 1928., 1929. un 1930. g. uzvarēja marrisms.¹⁴ Jaunā mācība par valodu tika oficiāli atzīta par padomju valodniecības marksistisko pamatu, tās valdošo dogmu. Jau sākot ar 1928. g. N. Marrs to nemitīgi papildināja ar K. Marksa, F. Engelsa, V. Ļeņina un vēlāk arī ar J. Staļina citātiem. 1930. g. N. Marrs kļuva par PSRS ZA viceprezidentu un zinātnieku vārdā sveica Komunistiskās (boļševiku) partijas 16. kongresu. Tajā pašā gadā viņš tika uzņemts partijā ar īpašu privilēģiju (bez kandidāta stāža).¹⁵

Šis vulgārsocioloģiskās mācības pretinieki, kas nepieņēma tās absurdo pozīciju, principus un metodes, tika vajāti un represēti, t. i., atbrīvoti no darba, viņu pētījumi tika pārtraukti un netika publicēti, veseli institūti tika likvidēti u.tml. Salīdzināmi vēsturisko valodniecību pasludināja par buržuāzisko kontrabandu, un tās piekritējus ieskaitīja tautas ienaidnieku kategorijā ar visām no tā izrietošām sekām — 1934. g., kas bija pēdējais N. Marra dzīvē, tika arestēti daudzi slāvisi, viņu skaitā arī trīs PSRS ZA korespondētāļlocekļi (divus no viņiem 1937. g. nošāva).¹⁶

Marrismam uzvaru PSRS 20.–30. gados nodrošināja tas, ka jaunā mācība par valodu bija atbilstoša tā laika garam un padomju ideoloģijai. Tajā bija gan revolucionārais noskaņojums un veco tradīciju graušana, gan marksisma ideja par komunisma uzvaru visā pasaulē ar vienotu valodu nākotnes bezšķiru sabiedrībā, gan cīņa ar šķiras ienaidnieku, šajā gadījumā — ar indoeuropeistiku un salīdzināmi vēsturisko valodniecību, resp. ar visu rietumniecisko. Marra mācība bija viens no padomju zinātnes mītiem, ko izveidoja autoritatīvs nespeciālists, izmantodams varas aprindu un sabiedrības nekompetenci un radīdams zinātniskuma ilūziju.

Pēc N. Marra nāves Staļina personības kulta paspārnē marrisma kults netraucēti tur-

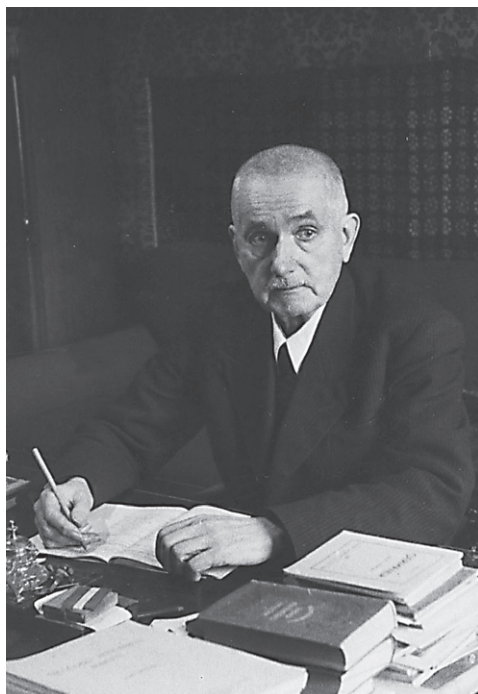
pinājās vēl divus gadu desmitus I. Meščaniņova vadībā, bet tad 1946. g. vasarā padomju literatūrzinātnieki sāka skaļi runāt par to, ka “filoloģiskajā frontē” notiek nepieļaujamas novirzes no Marra mācības. Drīz pēc tam, 1947. g. novembrī, ar kāda publicista un literatūrkritiķa iznīcinošu recenziju par Maskavas universitātes Filoloģijas fakultātes dekāna un Krievu valodas katedras vadītāja akadēmiķa Viktora Vinogradova (1895–1969) grāmatu *Русский язык* sākās kampaņa par atgriešanos pie N. Marra. Mežonīga cīņa starp viņa sekotājiem un pretiniekiem dažādās formās, ar kritiku un paškritiku turpinājās līdz 1950. gadam.¹⁷

LVU mācībbspēku ideoloģiskā pāraudzināšana un pievēršana marrismam

Padomju režīmam atbilstoša, t. i., marksistiska, orientācija bija noteicošais lielums arī Latvijas Valsts universitātes kadru politikā. Taču kvalificētu mācībbspēku deficīta dēļ nācās pievērsties vecās profesūras pāraudzināšanai jaunās ideoloģijas, arī N. Marra mācības garā.

Jau 1946. g. rudenī pēc Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas plēnuma lēmuma par žurnāliem “Zvezda” un “Ļeņingrad” arī LVU Filoloģijas fakultātē tika nolemts rīkot divreiz mēnesī, ceturtdienās, sanāksmes ar studentu piedalīšanos mācībbspēku kvalifikācijas celšanai, resp. pāraudzināšanai.¹⁸ Tās turpinājās visu 1947. un 1948. g., un studenti, vilkdami paralēles ar Jauno Derību, tās nosauca par “zaļajām ceturtdienām”.

1947. g. sākumā fakultātes partijas organizāciju veidoja tikai astoņi partijas biedri un biedru kandidāti,¹⁹ tās sekretāre, resp. partordze, bija Krievu valodas un literatūras katedras lektore Jeļena Aboļina (Helēna Āboliņa). Viņa rūpējās, lai “zaļajās ceturtdienās” panāktu īsti boļševistisku, kaujiniecisku paškritiku. Visiem mācībbspēkiem, kas bija strādājuši pirmspadomju laikā, bija

Prof. J. Endzelīns 20. gs. 40. gadu beigās

jāuzstājas ar referātiem un marksisma gaismā publiski jāpārvērtē sava agrākā darbība.²⁰ 1947. g. sākumā plānojot un apspriežot fakultātes partijas organizācijā “ceturtdienu” grafiku un norisi, partordže H. Āboliņa īpaši norādīja, ka vajag “izkritizēt” prof. J. Endzelīnu, jo viņš negrib “pārkārtoties”.

Tā kā prof. J. Endzelīns šīs “ceturtdienas” ignorēja un nebija nekādu cerību uz viņa “paškritiku”, fakultātes partijas organizācija J. Endzelīna pāraudzināšanas prāvu 1947. g. plānoja ar trīs komunistu referātiem: materiālus par J. Endzelīnu uzdeva gatavot Krievu valodas un literatūras katedras vadītājam prof. Jānim Lojam un Marksisma-leņinisma katedras doc. Jānim Dīmanim, bet uzdevumu referēt par valodu politiku buržuāziskajā Latvijā saņēma krievu valodas lektore Anna Spāģe²¹, Baltkrievijā dzimusi latvieti, komjauniete no 1937. g., 1942. g. Maskavā beigusi pedagoģisko institūtu, tur

atstāta aspirantūrā, bet 1944. g. rudenī nosūtīta darbā uz Latvijas PSR.

1947. g. “zaļās ceturtdienas” Filoloģijas fakultātē sākās aprīlī un togad līdz prof. J. Endzelīna pāraudzināšanai nenonāca. Varbūt tika ņemts vērā komunistu, Redaktūras un žurnālistikas katedras vadītāja doc. Ēvalda Sokola ieteikums: “Tos, kas pakļaujas kritikai, kritizēt fakultātē, tos, kas nepakļaujas, nodot kritikai presē”²²? Varbūt A. Spāģe, kas nemaz nebija dzīvojusi buržuāziskajā Latvijā, nespēja sagatavot viņai uzdoto referātu? Varbūt valodnieks prof. J. Loja rēķinājās ar to, ka J. Endzelīnu grūti kritizēt, jo viņš ir liela autoritāte zinātnē, jau no 1929. g. pat PSRS Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis?

1948. g. februārī secinājums par “zaļo ceturtdienu” rezultātiem bija šāds: “Neviens no vecajiem profesoriem, kam ir agrāk rakstīti darbi ar buržuāziski nacionālistisku un ideālistisku saturu (P. Dāle, P. Birkerts, J. A. Jansons, M. Palēviča u. c.), nav tos īsti kritizējuši un nav publiski atteikušies no savas agrākās, padomju tautai naidīgās pozīcijas, “teorijas” un “sistēmas”.²³ Tāpēc tika pieņemts skarbs lēmums: “Sākot ar 1947./1948. m. g. 2. semestri, visiem mācības spēkiem, kuriem ir kādi nemarksistiski darbi, tie jāizkritizē pusgada laikā sapulcēs un presē, kritikai jābūt nevis apolītiskai, bet dziļi partejiskai.”²⁴ Tie, kas nepietiekami kritizēja savus “maldīgos” uzskatus (prof. Pēteris Birkerts, prof. Pauls Dāle, prof. Jānis Alberts Jansons, doc. Anna Bērzkalne, doc. Milda Palēviča un citi), bija spiesti no darba fakultātē aiziet.

Prof. J. Endzelīna pāraudzināšana 1947. g. vēl netika uzsākta varbūt arī tāpēc, ka padomju režīms viņu un citus dzimtenē palikušos zinātniekus un kultūras darbiniekus centās aktīvi izmantot propagandas pasākumos, īpaši tajos, ko LPSR Ministru padomes Repatriācijas lietu pārvalde adresēja latviešiem svešumā, t. i., DP (*displaced persons*) nometnēs.

Latviju Otrā pasaules kara beigās bija atstājuši apmēram 175 000–200 000 bēgļu,

arī J. Endzelīna vecākais brālis Hermanis Endzeliņš ar ģimeni un J. Endzelīna dēls Lūcijs viens, bez ģimenes. 1945. g. beigās Vācijas un Austrijas rietumu zonās bija ap 120 000 latviešu.²⁵ Baltiešu (latviešu, igauņu un lietuvišu) bēgļu organizācijas panāca, ka Sabiedroto virspavēlniecība 1945. g. 30. oktobrī Frankfurtē pie Mainas izdeva rīkojumu par to, ka baltiešus nedrīkst repatriēt spaidu kārtā, jo viņu dzimtenes kara sākumā neietilpa Padomju Savienībā.²⁶ Tas pasargāja rietumu zonās mītošās civilpersonas no piespiedu repatriācijas. Tomēr padomju sakaru virsnieki, resp. čekisti, bēgļu nometnēs turpināja agitēt baltiešus atgriezties dzimtenē. Klausītāji viņu teiktajam neticēja un to apstrīdēja, tāpēc Repatriācijas dienests un padomju varas iestādes ķērās pie citām metodēm.

1947. g. 12. martā Latvijas PSR Radiokomiteja sāka raidījumus latviešiem ārzemēs, t. i., bēgļu nometnēs Rietumvācijā un Austrijā. Viņus uzrunāt un aicināt atgriezties mājās lika radniekiem, darbabiedriem, ne-

daudzajiem repatriantiem, kā arī cienījamiem kultūras un zinātnes darbiniekiem, kas bija palikuši dzimtenē. Arī prof. J. Endzelīnam ar šādu uzdevumu vajadzēja uzrunāt tautiešus svešumā. Raidījumi notika divreiz, vēlāk — jau trīsreiz nedēļā. J. Endzelīna radiouzruna latviešiem ārzemēs skanēja 1947. g. decembrī, sestdienas vakarā pl. 21. Ārpus Latvijas to dzirdēja un pārrunāja profesora bijušie studenti un darbabiedri²⁷, tā tika ievietota arī propagandas rakstu krājuma "Dzimtene sauc" 1948. g. laidienā²⁸.

Prof. J. Endzelīna 75 gadu jubilejas atzīmēšana

Profesora 75 gadu jubileja 1948. g. 22. februārī vēl tika atzīmēta pienācīgi: LVU Lielajā aulā, ar lozungu "Padomju zinātnieku uzdevums vistuvākajā laikā ne tikai panākt, bet arī pārsniegt zinātnes sasniegumus aiz Padomju Savienības robežām" zem Lielās aulas ērgelēm, ar prezidiju, runām, apsveikumiem, tuviem un tāliem viesiem.²⁹ Svinīgo sēdi

Prof. J. Endzelīns ar kolēģiem savā 75 gadu jubilejā

atklāja LPSR Zinātņu akadēmijas prezidents prof. Pauls Lejiņš.

Akadēmisko runu par jubilāru teica viens no pirmajiem LU Baltu filoloģijas nodaļas absolventiem, literatūrzinātnieks un folklorists, tobrīd vēl LVU prof. J. A. Jansons.³⁰ Ievērojot padomju laika manieres, runātājs sāka ar V. Ļeņina citātu, ka valoda ir svarīgākais cilvēku saziņas un vienošanas līdzeklis, ar J. Staļina citātu, ka valoda ir attīstības un cīņas ierocis, un M. Gorkija citātu, ka runa organizē cilvēku sociālās attiecības un darba procesus. Tālāk runas uvertūrā sekoja N. Marra jaunās mācības par valodu pamatatziņas: ka līdzī sabiedrības materiālajai bāzei — tās saimniecības un tehnikas attīstībai — aizvien top un pārveidojas arī valoda un ka ikviena jauna sabiedrības attīstības stadija noteic atbilstošu valodas pārveidošanu un jaunradi. Tad referents iepazīstināja ar jubilāra dzīvesgājumu un pārgāja pie latviešu valodas vēstures apskata marrisma garā, t. i., pa valodas attīstības stadijām atbilstoši sabiedriski ekonomiskajām formācijām: feodālisms, kapitālisms un komunisms, kura laikā latviešu valodniecībā esot iestājies patiens uzplaukums.

Jubilārs sēdēja prezidijā starp Padomju Latvijas valsts, komunistiskās partijas un zinātnes institūciju vadītājiem, un viņam likās dīvaini vairāki šīs runas posmi.

Nāca apsveicēju rinda. Partijas un valdības vārdā prof. J. Endzelīnu sveica Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks Jānis Ostrovs, ZA apsveikuma adresi pasniedza prof. Pēteris Valeskalns. Nāca tāli un tuvi viesi no citām PSRS republikām: Gruzijas PSR ZA īstenais loceklis, jubilāra bijušais students Harkovas universitātē, prof. Georgijs Ahvlediani, Ukrainas PSR ZA korespondētājloceklis, Ļeņingradas universitātes prof. Boriss Larins, Tartu universitātes docents Kārlis Abens, Lietuvas PSR ZA īstenais loceklis prof. Jozs Balčikonis, Viļņas universitātes docents Jozs Senkus un citi lietuviešu valodnieki. Bija arī apsveikumi no abiem PSRS ZA valodniecības institūtiem — no N. Marra vārdā nosauktā

Valodniecības institūta un no Krievu valodas institūta.

LVU Filoloģijas fakultātes skaistajā apsveikuma adresē bija teikts: “[...] docētāji, aspiranti, studenti un darbinieki, vēlēdamies Jūs vēl ilgi redzēt fakultātes darbā, novēl Jums veselību, spēku un nemazinātu darba prieku”.³¹ To bija parakstījis dekāna vietnieks rakstnieks Jānis Niedre, fakultātes LK(b)P organizācijas sekretāre H. Āboliņa, 69 docētāji un aspiranti.

Publikācijas laikrakstā *Padomju Students* 1948. g. pavasarī

Kad PSRS centrā, Maskavā un Ļeņingradā, 1948. g. pirmajā pusē sākās jauni marrisma uzplūdi, arī Padomju Latvijas zinātnieki bija spiesti apgūt N. Marra mācību un no tās izaugušo marrismu. Laikrakstā “Padomju Students” 31. martā parādījās ievadraksts “Par dzīvo valodu” bez autora norādes un prof. J. Lojas raksts “Gramatika un kultūra”.

Ievadraksts bija ne vien metodoloģiski mērķtiecīgs un augstprātīgi pamācošs, bet arī nopietni un prasmīgi sagatavots. Bija redzams, ka tā autors vai autore ir apguvis ne tikai N. Marra un I. Meščaninova mācības, bet ir arī kompetents valodniecības problemātikā un pazīst akadēmisko, tātad “vecu buržuāzisko” lingvistiku. Vēlāk, aprīlī, “Padomju Studenta” redaktors, arī LVU Neklātienes daļas inspektors Dijs Dmitrijevs, piesūtīdams visus četrus valodai un valodniecībai veltītos rakstus ZA prezidijam, ir norādījis ievadraksta autori — A. Lācīte.³²

Ilgajā meklējumu ceļā man izdevās beidzot neklātienē “sastapt” Almu Leontīni Lācīti (vēlāk Auniņu, 1919–1998), kas pēc Valmieras Valsts komercskolas beigšanas bija sākusi studēt Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļas literatūras novirzienā, studijas turpinājusi pirmās padomju okupācijas laikā Latvijas Valsts universitātes (LVU) un vācu okupācijas laikā Rīgas Universitātes (*Universitāt in Riga*) baltu valodu nodaļā. No 1945. g. A. Lācīte,

strādādama par skolotāju Valmieras Valsts ekonomiskajā tehnikumā³³, ir studējusi LVU latviešu valodas un literatūras nodaļas eksternātā (neklātienē) līdz 1951. g. maijam, kad tika atskaitīta, jo nebija ievērojusi eksternāta mācību darba noteikumus.³⁴ Iespējams, šī persona ir “Padomju Studenta” ievadraksta autore, bet varbūt īstais raksta autors ir izmantojis viņas uzvārdu par pseidonīmu.

Par moto izraudzīdamās PSRS pirmās personas J. Staļina teikto, ka “valoda ir cīņas un attīstības spēcīgākais ierocis”, autore sev nodrošināja spēcīgu platformu. Viņasprāt, “šī valodas loma sabiedrības attīstībā līdz ar to arī noteic galvenās līnijas lingvistikas metodoloģiskajā koncepcijā”. Tās izskaidrošanai tad arī autore pievērsās, gan pretstatot “masu valodas attīstības spontāno spēku un akadēmiskās valodniecības likumību”, gan atgādinot ābece patiesību, ka “tautas dzīvā valoda kā sabiedrības produkts, kā saziņas līdzeklis attīstās līdz ar sabiedrības attīstību”, gan ievadot Marra mācības pamattēzēs. Un kā pirmo raksta autore latviešu lasītājam iegalvoja to, ka “līdz ar pārmaiņām dzīvē lēni, stihiskā procesā mainās, rodas un mirst cilvēku saziņas jēdzieniskās kategorijas un to izpausmes formas valodā, un galvenais to, ka “jaunu valodas formu rašanās saistīta ar materiālās bāzes un sabiedrības struktūras maiņu”. Tālāk viņa klāstīja, ka “valodas vēstures uzdevums ir parādīt katra vēsturiskā laikmeta dzīvo valodu — valodu kā sava laika jēdzieniskā kategoriju, izpaustu sava laikam piemērotās formās” un ka “valodas skaņu un formu salīdzināšana, kas valodas formas salīdzina atrauti no sabiedrības attīstības, atrauti no to sava laika semantiskā satura, neizseko valodas semantikas stadiālai attīstībai”. Dīvaini, ka šo, viņasprāt, veco buržuāzisko skaņu un formu salīdzināšanu viņa sauc par sinhronisko komparatīvo, nevis diahronisko komparatīvo (jeb vēsturiski salīdzināmo) lingvistiku. Vai rakstītāja bija vienkārši sajaukusi internacionālos terminus “diahronisks” un “sinhronisks”? Bet varbūt tāpēc, ka

vēlējās noklusēt, ka visa Eiropas salīdzināmā valodniecība pirms Marra un viņa sekotājiem jau to vien ir darījusi, kā pētījusi radu valodu skaņu un formu vēsturisko attīstību, tās savstarpēji salīdzinot, tātad ir bijusi diahroniskā komparatīvā lingvistika. Bet to, ka Marra un marristu mācībā absolūti tiek noliegta jebkāda valodu radniecība, ievadraksta autore, manuprāt, ir noklusējusi tišām, lai latviešu lasītājos neradītu neuzticību šādai divainai “teorijai”. Protams, autore ir viltīgi noklusējusi arī vēl citas marrisma absurdās atziņas.

Tad rakstītāja nonāca pie latviešu valodniecības kritikas (“tā tālāk par vecās buržuāziskās lingvistikas metodēm nav gājusi”), pie diagnozes (“skaņu un formu apraksts — vāja un nīkulīga valodniecība”) un pie “receptes” (“formas jāizskaidro, izejot no satura, kas savukārt ir sabiedrības attīstības noteikts,” “formu attīstības pamats jāmeklē sintaksē”). Kaut arī prof. J. Endzelīns vārdā nebija nosaukts, šī kritika un diagnoze bija adresēta viņam.

Latviešu akadēmiskās valodniecības slimības simptomi raksta autorei redzējumā bija, pirmkārt, studentu gaužām vājās zināšanas valodas mācības pamatelementos, otrkārt, studējošās jaunatnes protests pret dzīvei atrauto, vecās formās izkliesto valodas formu zinātni, kas it kā jau ilgi un spēcīgi skanot LVU un LVPI studentu veselīgajā prasībā pēc dzīves principa valodas zinātnēs. Te nu rodas jautājums, vai raksta autore ir eksternāta jeb neklātienes studente, kas strādā Valmieras ekonomiskajā tehnikumā, vai varbūt ir rakstā nosaukto LPSR augstskolu docētāja/s, kam studenti jau trīs gadus ir uzticējuši savu veselīgo prasību un kas ir tik “demokrātiska/s”, ka nešķir valodas mācības pamatu apguvi no akadēmiskās zinātnes. Nu skatīsimies, vai šim ievadrakstam tiešām ir sekojusi studentu publikāciju straume ar “veselīgo prasību”.

Raksta autore ir arī uzņēmusies norādīt latviešu valodniecības “izveseļošanās ceļu” un tai “trūkstošās vielas”. Un tās viņasprāt ir:

- 1) "s e m a z i o l o ģ i j a, bez kuras nevar iztikt neviens filologs, ja viņš grib prast valodu kā jēdzienisku kategoriju;
- 2) valodas attīstības vēsture (Marra un Meščaņinova valodas stadiālās attīstības pētījumu virzienā);
- 3) mūsdienu rakstnieku stila pētījumi vārda lietojamās nozīmes piesavināšanai." Rakstītāja jau arī iztēlojās, ka viņas ieteikumi "ilgi un stipri skanējušajam balsim" no abu augstskolu sienām atvieglos "dzīvās valodas piesavināšanu", bet latviešu valodniecību tie izvedīs no šaurā, sastingušā dogmātisma.

Sajā pašā "Padomju Studenta" numurā ar piebildi "Raksts publicēts pārrunu kārtībā" ievietots arī N. Marra pretinieka, LVPI profesora J. Lojas raksts "Gramatika un kultūra". Savā konkrētībā un vienkāršībā tas nobālēja salīdzinājumā ar iepriekšaplūkoto ievadrakstu. Ne Marru, ne Meščaņinovu J. Loja rakstā nav pat pieminējis. Savu aicinājumu profesors ir paudis Aleksandra Puškina vārdiem: "Mūsu valodai vajaga ļaut vairāk brīvības, protams, saskaņā ar viņas garu."

Ievadrakstā minētās "balsis no abu augstskolu sienām" tomēr "Padomju Studentā" neatskanēja, toties savu viedokli 7. aprīlī steidzās apliecināt rakstnieks J. Niedre, LVU Filoloģijas fakultātes dekāna vietnieks, arī ZA Folkloras institūta direktora vietnieks un bijušais Izdevniecību un preses galvenās pārvaldes, tautā sauktās par "glavļitu", priekšnieks (1940–1941). Rakstā "Latviešu valoda augstskolā" viņš spilgti demonstrēja padomju režīma funkcionāru publicistiska teksta veidošanas tradīcijas. Raksta pirmā puse šabloniskās frāzēs un lozungos deva stingro ideoloģisko pamatu un ievadu pieteiktajam tematam. Spriediet paši!

"Padomju zemē zinātne, literatūra un māksla ir darba tautas kalpones, darba tautas radošo spēku paudējas. [...] Padomju zemē darba tauta ir pacēlusies līdz tam augstākās apziņas un zināšanu līmenim, ka tā spējīga spriest par ļoti sarežģītām kultūras

problēmām. [...] Padomju valdība, mūsu vadone boļševiku partija, tās teorētiķi V. Ļeņins un J. Staļins vēl kuplāka padomju kultūras devuma interesēs nepārtraukti cīnījušies par to, lai viss, ko dod zinātne un māksla, būtu brīvi pieietams tautas masām. [...] Tautas dzīvā valoda visumā ir pacēlusies līdz zinātnes — mākslas valodas līmenim un tāpēc nav vajadzības mākslīgi kultivēt vēl sevišķu "zinātnisku" no tautas nošķirtu valodu." Nav skaidrs, vai J. Niedre te domāja literāro, rakstu valodu, toties liekas, ka viņš it kā kūda t. s. darba tautu pret inteliģenci.

Raksta konkrētajā daļā redzams, ka autoram ir aptuvena temata izpratne: viņš jauc jēdzienus "rakstu valoda" un "pareizrakstība", "normas" un "formas" u. tml., bet tas nekavē viņu nospraust valodnieku darbības ģenerālo līniju: "Valodniekiem jāseko š ā s d i e n a s tautas dzīvei, padomju rakstnieku darbiem, kas tajos radoši mākslinieciski pārkausē tautas radīto dzīvās valodas jēlmateriālu, viņiem jāapmāca tauta š ā s d z ī v ā s valodas, kas aug, attīstās un pārveidojas savā vārdu semantikā līdz ar mūsu dzīvi, līdz ar tās sociāli-ekonomiskajiem formējumiem, pareizā lietošanā." Tā rakstīja J. Niedre un pārgāja pie apsūdzības pret LVU un LVPI latviešu valodas katedrām. Tās negatavojot jaunus zinātniekus un jaunus skolotājus, kas prastu jauno, dzīvo, praktisko latviešu valodu. "Sak, valdības no padomju dzīves tiešamības vajadzībām izaugusi formulētā latviešu valodas pareizrakstība ir citu lieta, mēs par to neinteresējamies, bet piekopjam "tīro" valodas zinātni. [...] LVU un LVPI beigušie valodnieki gan labi pārzina latviešu valodas akadēmiskās formas, reizumis zina atkārtot vēl no buržuāziskās Latvijas laikiem saglabājušās teorijiņas par latviešu valodas "īpatno garu", [...] bet neprot pareizi rakstīt valodā, kas oficiāla mūsu republikā. [...] Mūsu augstskolas beidzēji — jauni valodnieki tāpat nekā nezina par marksistisko mācību par valodas attīstību (akad. Marra un akad. Meščaņinova vārdi ir sveši Latvijas PSR augstskolām) un, šķiet, ir vienīgie, kas domā,

ka materiālistiskās dialektikas likumi nav latviešu valodniecībai vajadzīgi.” Pēc J. Niedres domām, “pēdējais laiks uzklaut sabiedrības balsi par dzīvās latviešu valodas studēšanu mūsu augstskolās, par marksistisku latviešu valodas apgūšanu, pilnīgi izvērsot latviešu valodu par darba tautas un attīstības ieroci”.

“Padomju Studentā” pēc nedēļas atskanēja tikai vēl viena balss — 14. aprīlī LVPI Latviešu valodas un literatūras fakultātes lektors Vitolds Valeinis rakstā “Par sintaksi” kvēli pauda pārliecību, ka sintakse un vārdu semantikas izpētei ir jāieņem pienācīga vieta latviešu valodniecībā un par ceļa rādītājiem jāizmanto akadēmiķu Marra un Meščaninova un viņu skolnieku darbi. Nākamajam literatūrzinātniekam likās, ka valodnieki, “kas, nogrimuši buržuāziskā akadēmismā, cilā senās mirušās formas, paši nezinādami, kad un kāpēc tās dzīvojušas, kad un kāpēc tās mirušas un kāpēc šie miroņi neuzceļami”. Taču V. Valeinis laikam pat nevarēja iedomāties, ka J. Endzelīns par baltu valodu formām zināja ne to vien.

Ar to arī “studentu balsis” “Padomju Studentā” 1948. g. pavasarī bija izskanējušas, bet redakcija bez vilcināšanās vērsās pie ZA prezidija kā pie augstākā arbitra ar iesniegumu iztirzāt latviešu valodas mācības LPSR augstskolās un piesūtīja iepriekšaplūkotos it kā studentes A. Lācītes, prof. J. Lojas, dekāna vietnieka J. Niedres un literatūras lektora V. Valeiņa rakstus. Prezidija uzdevumā 1948. g. 22. jūnijā Valodas un literatūras institūta zinātniskā padome tos apsprieda un sagatavoja atbildes rakstu prezidentam un avīzei. “Padomju Studentā” tas publicēts 8. jūlijā.³⁵

Šo VLI Zinātniskās padomes sēdi vadīja institūta direktors Andrejs Upīts. Tajā piedalījās: zinātniskā sekretāre Skaidrīte Sirsone, kas pagaidām bija direktora vietniece zinātniskajā darbā (Rūdolfis Egle 1947. gada decembrī bija miris), Kārlis Krauliņš, Arvīds Grigulis, Aleksandrs Čaks un Kārlis Egle. Neviens no valodniekiem 22. jūnija sēdē

nepiedalījās. Sēdes dalībnieki secināja, ka “Padomju Studenta” rakstos runāts par “divām neciešāmām un nepielaižāmām parādībām augstskolās”. Pirmkārt, par to, ka valodas katedru vadītāji — “gramatiķi”, t. i., prof. J. Endzelīns — LVU, prof. Atis Ķeniņš — LVPI, pilnīgi ignorē valdības apstiprināto, tātad likumā noteikto latviešu valodas pareizrakstību, mācīdami savējo, ko dēvē par “zinātnisko”. Otrkārt, par to, ka šie paši katedru vadītāji “lieto no buržuāzijas laikiem cieši saglabāto formālo lingvistisko metodi, nodarbojami galvenā kārtā ar vārdu gramatiskajām formām un fonētiku, atstādami novārtā semantiku un sintaksi”. ZA Valodas un literatūras institūta padome, protams, jūtās kompetenta arī dot norādījumus, lai, viņuprāt, neciešamo stāvokli augstskolās grozītu, un par pirmajiem nepieciešamajiem soļiem nosauca: 1) Ar nākamo mācību gadu kategoriski noliegt augstskolās vecās atmetās pareizrakstības mācīšanu, lekcijās, semināros un studentu praktiskos darbos obligāti lietot tikai likumā noteikto rakstību; 2) Latviešu valodas kursu programmu augstskolās pārkārtot tā, lai skaņu un formu mācībai paliktu šaurāka vieta, bet plašākā un galvenā vieta ierādāma sintaksei.

Diskusijas par valodniecību 1948. g. rudenī

Ar septembri par VLI direktora vietnieku zinātniskajā darbā sāka strādāt K. Krauliņš, kurš 1928. g. bija beidzis LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes filozofijas nodaļu, 1929. g. pat papildinājis Heidelbergas universitātē, taču arī jau no 1935. g. augusta darbojies komunistiskajā pagrīdē, bijis politieslodzītais Rīgas Centrālcietumā, pēc tam bezdarbnieks līdz 1940. g. vasarai, LK(b)P uzņemts 1942. g. Sarkanās Armijas latviešu strēlnieku divīzijas politdaļā.³⁶ Pēc kara K. Krauliņš bija kļuvis par lektoru A. Upīša vadītajā LVU Latviešu literatūras katedrā.

1948. g. rudenī akadēmiķis, institūta direktors, profesors un Tautas rakstnieks ņēma

K. Krauliņu par savu vietnieku Valodas un literatūras institūtā, jo bija veicami lieli darbi sakarā ar LK(b)P CK 7. septembra lēmumu par ZA līdzšinējo darbu. 7. oktobrī notika paplašināta ZA Prezidija sēde, kurā ar ziņojumu par šo lēmumu uzstājās CK sekretārs propagandas un aģitācijas darbā, ZA korespondētājloceklis Arvids Peļše.³⁷ Viņš teica skarbus vārdus: "Valodas un literatūras institūta darbinieki ir veikuši daudz darbu, kas stāv tālu no marksisma-ļeņinisma. Institūts ir it kā atrauts no dzīves. Te necinās ar buržuāziskajām paliekām literatūrā, daļa valodnieku ignorē lielo padomju valodnieku Marru. Par to atbildīga ZA vadība. Latvijas vēsturē un latviešu literatūras vēsturē jāizkritizē buržuāziskās Latvijas nacionālistiskās melu zinātnes koncepcijas."³⁸ Šis ZA Prezidija sēdes darba gaitā bija iekļauts arī jautājums: "J. Endzelīna sūdzība par "Padomju Studenta" 1948. g. 8. jūlija rakstu "Latviešu valodas mācība augstskolās", ko parakstījusi LPSR ZA Valodas un literatūras institūta zinātniskā padome." Jautājums netika skatīts, bet nodots Sabiedrisko zinātņu nodaļas birojam ar uzdevumu iesniegt priekšlikumus.

Rudenī atskanēja J. Niedres solītā "sabiedrības balss" par latviešu valodu un valodniecību gan ar viņa paša rakstu laikrakstā "Literatūra un Māksla"³⁹, gan LK(b)P CK laikrakstā "Cīņa" ar tās redaktora Kārļa Ozoliņa un rakstnieces Annas Sakses rakstu "Vecie vēži"⁴⁰. Plašā raksta autori savus "asākos ieročus" vērsa galvenokārt pret ZA Terminoloģijas komisijas ieteiktajiem terminiem, ko tā bija sākusi publicēt žurnālā "Zinātņu Akadēmijas Vēstis"⁴¹, un pauda rūgtu vilšanos par tās darbu: "Tika gaidīts, ka Terminoloģijas komisija neaizmirsīs mūsu, padomju, sabiedrības tiešās vajadzības, ka darbu veiks saskaņā ar marksisma-ļeņinisma teoriju un ne pretēji tai. Bija gaidāms, ka šie vairs neparādīsies buržuāziskā nacionālisma recidīvi, pret kuriem mūsu sabiedrība vērs savus asākos ieročus." Rakstniece un avīzes redaktors izmantoja sava satraukuma un sašutuma

paušanai spilgtus tēlus: " [...] tie paši vēži, kas zem latviešu valodas "tīrīšanas" un labošanas karoga rāpoja buržuāzijas un vācu okupācijas varas laikos, redzams, nevar un nevar pazust savās alās."

Raksta nobeigumā autori tikpat kategoriski, draudīgi un tēlaini deva uzdevumus un norādījumus ne tikai terminoļiem, bet visiem latviešu valodniekiem: "Vai vairāk, vai mazāk maskētā izvairīšanās no padomju īstenības radīto, padomju tautām kopējo vārdu lietošanas un vārdu meklēšana tikai pagātnē — nav paši reakcionārākie paņēmieni valodniecībā? Tā ir neapstrīdama patiesība. [...] Valodnieku uzdevums raudzīties ne tikai atpakaļ, bet redzēt tagadni un ielūkoties nākotnē. Ja viņi to neprātīs, tad pīsies kā vistas pa pakulām un viņu izgudrotie valodas "likumi", "jaunvārdi" un "termini" būs tautai sveši, karāsies gaisā un labākajā gadījumā noderēs vienīgi par zobgalības priekšmetu, kā tas ne vienreiz vien jau ir bijis. Tikai tad mūsu valodnieki un terminoloģijas komisijas spēš veikt savus uzdevumus, spēš apmierināt tautas vajadzības, ja valodniecība atbrīvosies no visiem vecajiem sārņiem, ja valodniecībā dziļi iesakņos staļiniskās progresīvās padomju zinātnes principus, ja mūsu valodnieki stingri stāvēs uz marksisma-ļeņinisma pamatiem."

Protams, Valodas un literatūras institūtam nācās tik bargos draudos un pamācībās ieklausīties, tāpēc to apspriešanai tika veltītas divas pilnsapulces (1. un 7. oktobrī).⁴² Tās sākās ar direktora A. Upīša skarbiem ievadvārdiem un turpinājās ar norāto valodnieku mēģinājumiem profesionāli analizēt rakstā minētos terminus, jaunvārdus, aizguvumus un citus vārdus. Valodniece Mērija Saule-Sleine referāta noslēgumā izteica vēlšanos, lai arī valodas zinātni respektētu kā nozari, kam ir savi principi un likumības kā ikkurai citai zinātnes nozarei.⁴³ J. Endzelīns šajās sapulcēs nepiedalījās.

Galvenais politiskais uzdevums visiem Padomju Latvijas valodniekiem bija pārkārtot savu darbu uz Marra mācības pamatiem. To

apgūšanai ZA VLI un LVU Filoloģijas fakultāte 1. un 7. oktobrī, 20. novembrī rīkoja vairākas sēdes.⁴⁴ Ar referātiem un lekcijām par N. Marra marksistiski dialektisko valodniecības teoriju un par Padomju Latvijas valodnieku uzdevumiem, no Marra mācības viedokļa raugoties, uzstājās ZA Folkloras institūta zinātniskais līdzstrādnieks un asp. Arturs Ozols.⁴⁵ Viņš stingri jautāja: "Vai akadēmiķis J. Endzelīns studē marksismu-ļeņinismu, bez kura nav iespējams nostāties arī valodniecībā uz jauniem pamatiem?"⁴⁶

Institūta atskaitē par zinātniski pētniecisko darbu 1948. g., ko sūtīja uz Maskavu,

uz PSRS ZA, tika ierakstīts, ka "diskusiju rezultātā atklātas un likvidētas (Vai tiešām? — S. K.) buržuāziskās formalistiskās valodniecības reakcionārās tendences Valodas daļā un sāka daļas darba pārkārtošana uz Marra mācības pamata".⁴⁷

LVU Filoloģijas fakultāte, pieaicinot ZA VLI darbiniekus, LVPI mācībspēkus, LVI darbiniekus, literātus, žurnālistus, skolotājus un studentus, 1948. g. 11., 16. un 25. novembrī LVU Lielajā aula rīkoja plašu diskusiju par stāvokli latviešu valodniecībā. Prof. J. Endzelīns tika aicināts, bet viņš nepiedalījās.

Diskusiju 25. novembrī ievadīja Ļeņingradas universitātes profesors B. Larins. Runāja dekāna vietnieks doc. J. Niedre, prof. J. Loja, doc. Ivans Ļupersoļskis, doc. A. Spāģe, VLI līdzstrādnieki Ieva Celmiņa un Rūdolfs Grabis, doc. K. Krauliņš, vec. pasn. F. Steklova, fakultātes partordze asp. Tamāra Gintere un vēl citi. No institūta lika runāt arī Mildai Lepikai un M. Saulei-Sleinei kā vecākajām darbiniecēm.⁴⁸ M. Lepika atteicās, jo viņas veselība to varētu neizturēt. M. Saules-Sleines atteikšanās uzstāties tika pieņemta, jo prasītās kritikas vietā viņa varēja sākt cildināt profesora darbu un metodi.

Pret profesoru apsūdzības un aicinājumu mainīt darba metodi vērsa A. Ozols un citi. Vienīgi dekāns prof. Roberts Pelše pozitīvi novērtēja prof. J. Endzelīna ieguldījumu zinātnē: "Prof. J. Endzelīns strādā ilgu gadu valodniecības laukā, viņš ir ne tikai Latvijas,

Art. Ozols 1.

Stāvoklis Padomju Latvijas valodniecībā no N. Marra padomju valodniecības pamatu viedokļa raugoties.

Pieņemot N. Marra mācības pamatprincipus kā padomju valodniecības pamatprincipus, jākonstatē ka Padomju Latvijā valodniecība nestā uz padomju pamatiem

Tas ir stāvoklis, kas radis atpoguļojumu mūsu padomju preses rīcīstos par valodas un valodniecības jautājumiem. Padomju sabiedrībā doma prasa pārcairtot, pirmkārt, pašu valodas parādību pētīšanu, otrkārt, prasa pārcairtot valodas dīvēšanu universitatē un citās augstskolās. Tā šie pārcairtojumi izdarāmi reālā, tie nav atraujami viens no otra.

Kā atrast risu no šā stāvokļa?

Kā panākt pārcairtojumu?

Lai rastu atbildi uz šo jautājumu, ir jāatceras, kā radies šis mūsdienais stāvoklis valodniecībā?

Būtu liksi atgādināt elementāro patiesību, tomēr šis jautājuma atrisināšana prasa šādu atgādinājumu: Šis stāvoklis radies divu saimnieciski sabiedrisko formāciju nomaiņas rezultātā

Kas ir mūsu šīsdienas valodniecības kopēji?

Aspiranta Artura Ozola referāta rokraksta 1. lappuse

bet visas kulturālās zinātnes darbinieks, nav tikai faktu krājējs, bet viņam ir lieli nopelni daudzu teorētisko jautājumu nostādņē. Pirms 50 gadiem prof. J. Endzelīns izteicis uzskatus par slāvu un baltu protociļu attiecībām, konstatējis, ka baltu valodām vislielākā radniecība ar slāvu valodām. No šīs teorijas prof. J. Endzelīns nav atteicies (*"Lettische Grammatik"* un citi darbi). Prof. J. Endzelīna artās vagas latviešu valodniecības laukā ir tik dziļas un plašas, ka tās neaizaugs.⁴⁹ Dekāns prof. R. Pelše, protams, arī atzina, ka jāpārrunā metodiski jautājumi, kas ir izskanējuši studentu komjauniešu sapulcēs.

Prodekāns doc. J. Niedre diskusijas atreferējumā rakstīja: "25. novembra sēdē diskusijas dalībnieki pieņēma plašu lēmumu, boļševistiski kritizējot līdzšinējo valodas pētīšanas, mācīšanas un terminoloģijas izstrādes darbu Latvijas PSR, un izvirzīja stingras prasības turpmāk nepieļaut nekādu atkāpšanos no akadēmiķa N. Marra nodibinātā padomju valodniecības ceļa, kā arī ieteica virkni praktisku pasākumu realizēšanai augstskolās un zinātniski pētnieciskajos institūtos."⁵⁰ Viņš arī atzina, ka lēmuma jeb rezolūcijas pieņemšana ir notikusi asā cīņā, "kuras gaitā atmaskoti un sagrauti atsevišķu Latvijas valodnieku un valodnieku grupu (prof. J. Endzelīna skola un tās piekritēji) antizinātniskie uzskati". Par pseidozinātnes izpausmi tika nosaukta indoeiropiešu salīdzināmās valodniecības komparatīvisma metode un mācība par indoeiropiešu un seno baltu pirmvalodu.

Savukārt lektors Viktors Vanags par šīs diskusijas rezultātiem ziņoja "Padomju Studentā": "[...] republikā vēl arvien saglabājušās buržuāzisko valodnieku ideālistisko uzskatu paliekas, [...] profesors J. Endzelīns, kam ir milzīgi nopelni latviešu zinātniskās valodniecības izveidošanā, savā praktiskās valodniecības darbā tomēr vairāk raudzījies uz vakardienu, [...] profesors Loja, kas savā laikā daudz strādājis kopā ar akadēmiķi Marru, savos lekcijuursos par šo padomju valodniecības pamatlicēju nemin gandrīz ne

vārda."⁵¹ Rezolūcijā tika ierakstīts uzdevums "panākt krasu lūzumu cīņā pret buržuāziskās pseidovalodniecības atliekām un uzsākt plašu akadēmiķa Marra mācības ieviešanu darbā".

Pavisam citādi šo diskusiju 1952. g., tāpat pēc Josifa Staļina uzstāšanās pret marismu, vērtēja asp. A. Ozols, viens no tās runātājiem un rezolūcijas autoriem: "Toreiz diskusijā pieņēma marristisku rezolūciju un diskusijas rezultātā tika oficiāli pavērti vārti marrismam uz mūsu Zinātņu akadēmiju, Latvijas Valsts universitāti, pārējām augstākajām mācību iestādēm un republikas vidusskolām. Tas bija lāča pakalpojums Padomju Latvijas valodniecības attīstībā."⁵²

Diskusija beidzās vēlu, pulksten 22. M. Saule-Sleine atmiņās ir rakstījusi: "Kad pārnācu mājās, profesors vēl negulēja. [...] Protams, profesoru interesēja notikušais. Atstāstot centos vairāk pakavēties pie pozitīvā, piemēram, pie R. Pelšes runas. Profesors uzmanīgi klausījās, skatīdamies vienā punktā, dažkārt noraustījās kāds vaibsts viņa sejā. Pēc tam sekoja ilgāks klusuma brīdis. Tad, it kā nekas nebūtu noticis, profesors, kas nemēdza par saviem pārdzīvojumiem runāt, noteica: "Man ienāca prātā "laikabiedra" vietā vārds "vienlaicis"."⁵³

Īsts zinātnieks paliek zinātnieks jebkuros apstākļos: 1949. g. pirmā puse

Prof. J. Endzelīns palika uzticīgs par "buržuāzisko kontrabandu" nosauktajai salīdzināmī vēsturiskajai valodniecībai gan savās lekcijās, gan LVU Latviešu valodas katedras un ZA VLI Valodas daļas vadīšanā, kā arī grāmatā "Baltu valodu skaņas un formas". Tā bija parakstīta iespiešanai 1948. g. 21. oktobrī un decembrī Paraugtipogrāfijā, Puškina ielā 12, jau bija iespiesta.⁵⁴ Tas ir fiksēts Latvijas Valsts izdevniecības atskaitē par ražošanas plāna izpildi.⁵⁵ Taču 1948. g. decembrī izdoto un Grāmatu palātai iesniegto darbu sarakstā tās nav.⁵⁶ Gada beigās situācija bija

tik nokaitēta, ka iespīestā grāmata ceļu pie lasītājiem varēja uzsākt tikai pēc tam, kad pēcvārdā tai tika pievienota, resp. ielimēta, kāda ievērojama PSRS valodnieka atsauksme. To rakstīt tika uzaicināts slāvis un lituānists, prof. Boriss Larins no Ļeņingradas. Viņš Endzelīnu ļoti cienīja un nebija Marra mācības piekritējs. Visnotaļ pozitīvajā atsauksmē, ko prof. B. Larins ir rakstījis 1949. g. 30. martā, viņš atzina, ka par J. Endzelīna darbu būs milzīga interese slāvistu un baltistu vidū. 1949. g. jūnijā “Baltu valodu skaņas un formas” nonāca pie lasītājiem.⁵⁷

Prof. B. Larina prognozes piepildījās. 1957. g. tika publicēts šī nozīmīgā darba tulkojums lietuviešu valodā⁵⁸, bet 1971. g. — amerikāņu baltista prof. Viljama Šmolstīga (*William Schmalstieg*) un kādreizējā J. Endzelīna studenta, vēlāk trimdā ģermāņu valodu profesora, Benjamina Jēgera tulkojums angļu valodā ar nosaukumu *Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages*.⁵⁹

Paraugtipogrāfijā no 1947. g. atradās arī J. Endzelīna “Latviešu valodas gramatika” — viņa “*Lettische Grammatik*” (1922) tulkojums latviešu valodā, papildināts ar jaunu vielu un atziņām.⁶⁰ Šī darba iespiešana tika apturēta un bija apdraudēta līdz 1950. g. rudenim.

Buržuāziskās, ideālistiskās un formālistiskās valodniecības, kā tolaik marristi un tie, kas izlikās par tādiem, mēdza saukt salīdzināmi vēsturisko valodniecību, apkarošana un Marra mācības ieviešana 1949. g. pavasarī bija sasniegusi grūti panesama spiediena spēku. Par “izcilajiem” padomju akadēmiķiem N. Marru un I. Meščaņinovu kā marksistiskās, materiālistiskās padomju valodniecības pamatlicējiem rakstīja pat bijušie J. Endzelīna studenti, ne tikai A. Ozols, bet arī R. Grabis rakstīja⁶¹ un Elfrīda Šmite referēja par “sīvo cīņu ar buržuāzisko valodniecību, ar tās šķiriski rasisko būtību un reakcionāri ideālistiskajiem pamatiem”. Pārmetumi J. Endzelīnam kā indoeiropiešu salīdzinā-

mi vēsturiskās valodniecības zinātniekam skanēja arvien biežāk un agresīvāk. Tāpēc 1949. g. 16. maijā profesors uzrakstīja lūgumu atsavināt viņu no katedras vadītāja un štata profesora amata LVU, sākot ar 1949./50. mācības gadu, un to iesniedza Filoloģijas fakultātes dekāna vietniekam J. Niedrem.⁶² J. Endzelīns piedāvāja — “ja ir vēlams, lai es arī turpmāk palieku docētāju skaitā, tad es varētu palikt kā ārštata vai stundu profesors”. J. Niedre uz lūguma ir uzrakstījis: “Pieņemt zināšanai, lūgt izpildīt pienākumus līdz nāk. mācības gada sākumam.” Savukārt fakultātes padome tajā pašā dienā atbrīvoja J. Endzelīnu gan no katedras vadītāja, gan štata profesora pienākumiem.⁶³

1949. g. latviešu zinātniekiem bija varmācīgas marrisma uzspiešanas gads, bet visai latviešu tautai tas nesa 25. marta baismīgo deportāciju un tai sekojošo zemnieku saimniecību piespiedu kolektivizāciju.

Triecienoperācija pret nepakļāvīgo profesoru 1949. g. septembrī

Pienāca jaunais mācību gads, augustā no LVU rektora amata bija atbrīvots prof. Matvejs Kadeks, jo viņš nebija stingri rīkojies, lai attīrītu universitāti no šķiriski svešiem un naidīgiem elementiem, bija “klanījies” vecās profesūras autoritātēm un nebija radījis apstākļus, lai disertācijas sagatavotu un aizstāvētu komunistu grupa ar pasniedzēju darba pieredzi.⁶⁴ Par rektoru kļuva Jānis Jurgens, kas jau bija vadījis LVU pirmās padomju okupācijas gadā, t. i., no 1941. g. 14. februāra līdz 1. jūlijam. Viņš izvirzīja prasību — “mācību procesā izbeigt akadēmismu un nodrošināt boļševistisku partejiskumu un nesamierināmu cīņu ar jebkurām buržuāziskās ideoloģijas izpausmēm” (sk. LVU Padomes 1949. g. 5. septembra sēdes lēmumu⁶⁵), — un sākās aktīva rīcība.

No 1949. g. jūnija līdz 26. decembrim Filoloģijas fakultātes dekāna vietas izpildītājs, bet ne dekāns, kā viņš ir parakstījies

LETONIKAS AVOTI

vairākos dokumentos, bija doc. J. Niedre.⁶⁶ Prof. J. Endzelīns turpināja pildīt savus pienākumus fakultātē. Doc. J. Niedre, kas vasarā beidzot bija ieguvis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu, enerģiski ķērās pie pavasarī aizsāktās J. Endzelīna lietas. 27. septembrī

“uz karstām pēdām” viņš rakstīja ziņojumu mācību prorektoram Kārlim Pugo.

Viņš ziņoja par to, ka Latviešu valodas katedras vadītājs prof. J. Endzelīns savās lekcijās IV kursa studentiem 27. septembrī ir atklāti nostājies pret marksistisko valodniecības

LVU
FILOLOĢIJAS FAKULTĀTE
1949.g. 27. sept.

129

28.9.49. 128

LVU Mācību prorektoram b. P u g o.

Ziņoju, ka latviešu valodas katedras vadītājs prof. J. E n d z e l ī n s sevās lekcijās IV kursa studentiem š.g. 27. septembrī ir atklāti nostājies pret marksistisko valodniecības zinātņi, izteikdamies:

"Daži krievu zinātnieki ir apgalvojuši, ka pirmvalodas nav, bet tas tā nav pareizi. Par tādas pirmvalodas esamību liecina, piemēram, romāņu valodu tuvums"/seko piemēri/.

Šo faktu studentu komjauniešu vārdā fakultātē ziņoja studente L. K ģ a v i ņ a. Min. studente prasīja steidzami spert soļus pret prof. Endzelīna, izsakoties, ka studenti būs spiesti lūgt sabiedrības atbalstu šai ziņā.

Izaicinot prof. Endzelīnu pie dekana, viņš doc. M. Drīzules un partijas organizācijas sekretāres b. T. Ginteres klātbūtnē nenoliedza tādu faktu un apgalvoja, ka nevarot jau pierādīt, ka tāda pirmvaloda neesot. Viņš lekcijā esot gan teicis, ka pastāvēt sairušās indoeiropiešu pirmvalodas dialekti. Viņš pasvītrojot, ka indoeiropiešu valodu līdzību nevarot izskaidrot ne ar kādiem sociāli ekonomiskiem apstākļiem.

Ievērojot sacīto, Filoloģijas fakultāte neatrod par iespējamu atļaut prof. Endzelīnam ilgāk turpināt antizinātnisku teoriju sludināšanu studentiem, pret kurām, kā aprādīts, jau aktīvi nostājas studentu apzinīgākā daļa. Filoloģijas fakultāte lūdz saskaņot jautājumu direktīvās organizācijās par prof. Endzelīna aizstāšanu ar kādiem jaunāka gājuma latviešu valodniecīkiem.

Dekans

/doc. J. Niedre/

LVU Filoloģijas fakultātes dekāna v. i. J. Niedres ziņojums par prof. J. Endzelīnu

zinātni, izteikdamies: “Daži krievu zinātnieki ir apgalvojuši, ka (indoeiropiešu — S. K.) pirmvalodas nav, bet tas tā nav pareizi. Par tādās pirmvalodas esamību liecina, piemēram, romāņu valodu tuvums (seko piemēri).”⁶⁷

J. Niedre par šīs informācijas avotu ir nosaucis studenti L. Kļaviņu, kura it kā komjauniešu vārdā esot “fakultātē” par to ziņojusi un esot pieprasījusi “steidzami spert soļus pret prof. J. Endzelīnu”, kā arī solījusi, “ka studenti būs spiesti lūgt sabiedrības atbalstu šai ziņā”.

Studentes Lidijas Kļaviņas (1926–2012) personlieta⁶⁸ rodamie fakti liek šaubīties par J. Niedres rakstītā patiesumu un precizitāti. 1944. g. rudenī liktenis ģimnāzisti Lidiju šķīra no ģimenes, jo vecāki un abi brāļi devās bēgļu gaitās. Viņu pieņēma mātes māsa savā ģimenē. Kaut meitenei, beidzot Rīgas pilsētas 3. vidusskolu, zināšanas visos priekšmetos bija teicamas, zelta medaļu viņa nesaņēma. Arī studējot LVU Filoloģijas fakultātē, viņas sekmes bija teicamas un labas, bet sabiedriski politiskajos priekšmetos — viduvējas vai apmierinošas. Komjaunatnē viņu uzņēma tikai 1948. g. laikrakstu “Cīņa” un “Padomju Jaunatne” organizācijā, kur viņa paralēli studijām priekšzīmīgi strādāja par korektori. Kā uz rietumiem aizbraukušas ģimenes atvase L. Kļaviņa bija un palika padomju režīmam politiski neuzticama. Protams, kā visi tā laika studenti, viņa noklausījās speciālo kursu “Marra jaunā mācība par valodu”, ko nolasīja Krievu valodas un literatūras katedras vec. pasn. Vera Novicka (*Новицкая*), un nokārtoja ieskaiti. 1950. g. 6. aprīlī viņai bija jālasa arī referāts Studentu zinātniskajā biedrībā par akadēmiķa Marra mācību. Laikraksts “Padomju Jaunatne” to izmantoja aktuālam un pieprasītam rakstam drīz pēc prof. J. Endzelīna atbrīvošanas no darba LVU. Raksts publicēts ar redaktora vietnieka Friča Rūmnieka un studentes (arī laikraksta korektore) Lidijas Kļaviņas vārdu.⁶⁹ Taču studentei vēl bija jāuzraksta arī diplomdarbs “Buržuāzisko tendenču kritika mūsdienu latviešu valodas

pētīšanā”. Nav zināms, kas bija formulējis šo tematu, bet par zinātnisko vadītāju pēc J. Endzelīna aiziešanas no LVU vajadzēja lūgt prof. B. Larinu Ļeņingradas universitātē. Galu galā L. Kļaviņas diplomdarbu par teicamu atzina doc. Ē. Sokols un fakultātes prodekāne vec. pasn. Mirdza Gaile. Pēc studiju beigšanas L. Kļaviņa (precējusies Sprinģe) vienu mācību gadu strādāja par skolotāju Rīgas 5. vidusskolā, pēc tam izdevniecības “Liesma” Tulkotās literatūras redakcijā par redaktori un arī pati tulkoja.⁷⁰

Vēsturiskajai patiesībai neatbilstošs ir prof. Heinriha Stroda apgalvojums: “Pēdējo pilienu prof. J. Endzelīna aiziešanai (1950. g. aprīlī — S. K.) pielika komjauniete L. Kļaviņa (vēlāk Sprinģe), kura komjaunatnes organizācijas vārdā bija lūgusi fakultātes dekānam Ņikiškinam atbrīvot profesoru viņa nemarksistisko lekciju dēļ.”⁷¹ Pirmkārt, ne jau studente L. Kļaviņa varēja “pielikt pēdējo pilienu”. Otrkārt, fakultātes dekāna v. i. tajā laikā bija doc. Milda Drīzule. Simons Ņikiškins ieradās Rīgā tikai 1950. g. augustā un par dekānu kļuva tikai 1950. g. rudenī⁷², kad prof. J. Endzelīns no fakultātes jau bija aizgājis un studente augstskolu beigusi.

J. Niedre 1949. g. 27. septembra ziņojumā mācību prorektoram rakstīja arī par to, ka profesors, izsaukts uz dekanātu, doc. M. Drīzules un partijas (LK(b)P — S. K.) organizācijas sekretāres b. T. Ginteres klātbūtnē nenoliedza lekcijā teikto, bet gan vēl piebilda, ka nevarot jau pierādīt, ka tāda (indoeiropiešu — S. K.) pirmvaloda neesot bijusi. Viņš gan lekcijā esot runājis par sairusās indoeiropiešu pirmvalodas dialektiem. Turklāt profesors vēl uzsvēra, ka indoeiropiešu valodu līdzību nevar izskaidrot ne ar kādiem sociāli ekonomiskiem apstākļiem.

J. Niedres ziņojuma noslēgums bija kategorisks un radikāls: “Filoloģijas fakultāte neatrod par iespējamu atļaut prof. Endzelīnam ilgāk turpināt antizinātnisku teoriju sludināšanu studentiem, pret kurām jau aktīvi nostājas studentu apzinīgākā daļa. Filoloģijas

fakultāte lūdza saskaņot jautājumu direktīvās organizācijās par prof. Endzelīna aizstāšanu ar kādiem jaunāka gājuma latviešu valodniekiem.”⁷³

Tajā pašā dienā aizvainotais un pazemotais profesors J. Endzelīns uzrakstīja atļūgumu: “[...] padevīgi lūdzu mani atsvabināt no katedras vadītāja pienākumiem; nekāds grūtums ar to neradīsies, jo latviešu valodas katedru var pievienot latviešu literatūras katedrai.”⁷⁴

Vai nu J. Niedres ziņojuma papildināšanai, vai viņa rosināta, vai arī pēc savas iniciatīvas nākamajā dienā sava veida ziņojumu par prof. J. Endzelīnu ir uzrakstījusi arī doc. A. Spāģe. “Я встретила проф. Я. Эндзелина на улице и сказала ему: «Зачем Вы на своих практических занятиях Райня называете коммунистом. Ведь выяснилось же, что он не коммунист, а шпион.» Он мне ответил следующее: «Коммунисты тоже могут быть всякие. Разве коммунист не может быть вором?»⁷⁵ (Es satiku prof. J. Endzelīnu uz ielas un teicu viņam: “Kāpēc Jūs savās praktiskajās nodarbībās Raini saucat par komunistu? Ir taču noskaidrots, ka viņš nav komunist, bet spiegs.” Viņš man atbildēja: “Komunisti arī var būt visādi. Vai komunist nevar būt zaglis?”)

Mācību prorektors K. Pugo šo A. Spāģes ziņojumu par J. Endzelīnu 1949. g. septembrī nosūtīja kadru daļas priekšniekam Hugo Krūzkoram: «В дело проф. Эндзелина», bet uz dekāna v. i. doc. J. Niedres ziņojuma jaunais rektors J. Jurgens 4. oktobrī ir uzrakstījis: “Ar Endzelīnu norunājams.”

Apsūdzības pret prof. J. Endzelīnu LVU 1950. g. pavasarī

Prof. J. Endzelīns uzmanības centrā atkal nonāca 1950. g. martā.

1949. g. beigās par Filoloģijas fakultātes dekāna vietas izpildītāju tika iecelta Psiholoģijas un pedagogijas katedras vadītāja, pedagogijas zinātņu kandidāte, doc. M. Drīzule.

Viņa 1930. g. bija beigusi Maskavas Valsts pedagoģiskā institūta Augstākos pedagoģiskos kursus, pēc tam darbojusies tur kopā ar Vladimira Leņina dzīvesbiedri Nadeždu Krupskaju, 1944. g. beigās sākusi strādāt LVU par mācību prorektora vietnieci.⁷⁶ Doc. M. Drīzule bija tikai dekāna vietas izpildītāja, tāpat kā doc. J. Niedre. Šajā amatā viņa darbojās līdz 1950. g. augustam, kad no Maskavas, PSRS Augstākās izglītības ministrijas norikots, LVU rektora rīcībā ieradās PSKP CK Sabiedrisko zinātņu akadēmijas aspirantūru beidzis un filoloģijas zinātņu kandidāta grādu ieguvis Simons Ņikiškins.⁷⁷

Fakultātes partijas organizācijas birojs 23. martā uzklusēja dekānes v. i. M. Drīzules ziņojumu par Latviešu valodas katedras darbu.⁷⁸ Katedrai tika pārņemts formālisms, pretpadomju izlēcieni, buržuāziskais nacionālisms. Doc. Ē. Sokols pauda sašutumu par šo nepieļaujamo parādību izpausmēm, īpaši par uzdevumu studentiem kursdarbos analizēt atkāpes no literārās valodas normām labāko latviešu padomju rakstnieku, Staļina prēmijas laureātu, piem., Viļa Lāča, darbu valodā. Doc. M. Drīzule ziņoja, ka dekanāts ir jau nolēmis prof. J. Endzelīnu kā padomju augstskolai neatbilstošu atbrīvot no katedras vadītāja pienākumiem un lūgt viņa vietā iecelt doc. J. Niedri. Slāvu filoloģijas katedras vadītāja v. i. vec. pasn. Faina Steklova ierosināja atmāskot prof. J. Endzelīnu, piespiežot viņu šajā sapulcē atklāt savu zinātnisko platformu.⁷⁹

Atklāta fakultātes partijas organizācijas pilnsapulce ar mācībspēku, studentu un rektora piedalīšanos fakultātes lielākajā auditorijā tika sarīkota 1950. g. 30. martā⁸⁰. Profesors sēdēja auditorijas priekšā viens, it kā apsūdzētā krēslā.

Referātā par Latviešu valodas katedras darbu doc. M. Drīzule atgādināja, ka padomju valodniecībā ir tikai divi virzieni: sekot progresīvajai akadēmiķa N. Marra mācībai vai arī atrasties starp tās pretiniekiem. Viņa pauda lielu sašutumu par to, ka Latviešu

Augsti cienītam universitātes rektoram.

Jā kā man — esot jau 78. gadā — piemēl vienu, otru
vērtumkaitē un grieķi mācās veikt visas pienākumus,
tao biju nodomājis šā mācības gada beigās pensionēties;
bet, kad ne visi ir mierā ar manu darbību, jūtos
spiests lūgt uzskatīt mani par aizgājušu no
universitātes jau šāvakot ar šo dienu (1. aprīli).

1950.

Professors J. Endzelīns

*В упрямой
Конечно не могу
= обескуражить
профессора
3/IV 50*

*привет
Инджуна
или
4 IV 50*

Prof. J. Endzelīna atlūgums 1950. g. 1. aprīlī

valodas katedras kursi tiek lasīti tāpat kā
buržuāziskās Latvijas laikā, ka Marra mācību
nepiemin, ka studenti tiek orientēti uz latīņu
un grieķu valodu, ka katedra cenšas izskaust
visu progresīvo, ko latviešu valoda saņēmusi
no krievu valodas. Referente apgalvoja, ka
“tagad ne latīņu un ne grieķu valoda, bet gan
krievu valoda dod mums starptautiskas nozī-
mes vārdus”.⁸¹ Doc. M. Drīzules secinājums
bija, ka fakultāte nevar dot darbu tādām pa-
sniedzējam, kas nav pāraudzis.

Doc. Ē. Sokols koreferātā izvērsti rak-
sturoja neciešamo stāvokli Latviešu valodas
katedrā un latviešu valodniecībā. Par cēloni

tam koreferents uzskatīja prof.
J. Endzelīna apolitismu un
bezidejiskumu, formālistiskās
konceptijas, pie kurām viņš
spītīgi turas, neieklausās pa-
domju sabiedrības kritikā un
dzīvajā tautas valodā. Runātais
apsūdzēja J. Endzelīnu padomju
valodniecības un Marra mā-
cības ignorēšanā, salīdzināmās
valodniecības uztiepšanā. Savu
absolūto nekompetenci valod-
niecības jautājumos koreferents
atklāja, latviešu valodas zināt-
niskas gramatikas trūkumu iz-
skaidrodams ar iepriekšminēto
prof. J. Endzelīna nostāju. Savu
dedzīgo uzstāšanos Ē. Sokols
noslēdza ar lozungu: “Vairāk
nedrīkst atļaut J. Endzelīnam
bojāt mūsu jaunatni, katedrā
jāievēd kārtība!”⁸²

Rektors J. Jurgens brutāli
apsūdzēja J. Endzelīnu N. Mar-
ra mācības neievērošanā un
provokatīvi aicināja profesoru
izteikties par Marra mācību.
J. Endzelīns šo aicinājumu gud-
ri ignorēja, vien piebilda, ka arī
krievu valodniecībā šī mācība
nav iesakņojusies.

Debatēs galvenokārt runāja
nevalodnieki. Literatūras docētāji — M. Gai-
le, A. Grigulis, K. Krauliņš, T. Gintere — pār-
meta J. Endzelīnam un katedrai nepareizi
izvēlētus tematus studentu kursdarbiem.
Pēc K. Krauliņa domām, izmantot padomju
literātu darbu valodu kļūdu analīzei — tas
ir reakcionārisms. Dialektiskā un vēsturiskā
materiālisma katedras vec. pasn. Hannas
Markušēvičas atzinumi un pārmetumi bija
draudošāki: ievērojamais zinātnieks prof.
J. Endzelīns nestudējot marksisma un ļeņi-
nisma klasiķu darbus, noraidoši izturoties
pret kritiku, uzskatīdams, ka kādas teorijas
patiesumu nepierāda ar balsu vairākumu.⁸³

No valodniekiem debatēs piedalījās tikai pāris mācībspēku: vec. pasn. Pēteris Kļaviņš, kurš žēlojās par milzīgām grūtībām mūsdienu latviešu valodas kursu izveidot pēc Marra mācības principiem, un asp. Marta Rudzīte, kas solīja censties latviešu valodas vēstures kursu veidot saskaņā ar Marra mācību.⁸⁴ Krievu valodas un literatūras katedras vec. pasn. V. Novicka, kas Marra mācības kursu docēja arī latviešu valodas un literatūras nodaļas studentiem, pārmeta Latviešu valodas katedrai bailes no vispārīgās valodniecības un klanīšanas vecās buržuāziskās indoeiropēistikas priekšā.

Prof. J. Endzelīns, iebilstot pret Ē. Sokola un A. Griguļa pārmetumiem, atgādināja, ka ir izstaigājis un izbraucis visu Latviju un klausījies, kā runā tauta. Savu viedokli viņš negribot nevienam uztipt pat tad, ja viņam būtu tādas tiesības. Mierinot savus jaunus kolēģus, viņš bilda, ka Marrs par baltu valodām nav rakstījis. Šo J. Endzelīna repliku kaujinieciski apstrīdēja ļoti aktīvais K. Krauliņš, aizrādot, ka N. Marrs ir rakstījis par visām valodām, un aicināja fakultāti lauzt J. Endzelīna “vērša ietiepību”.⁸⁵ Kad rektors J. Jurgens vēlreiz savtīgi pūlējās panākt no J. Endzelīna publisku uzskatu izpaušmi (“par” vai “pret”), profesors, ne vārda nebildis, auditoriju atstāja. Viņam sekoja rektors, mēģinādams atturēt no šī soļa. Kā vēlāk ir stāstījis J. Endzelīns, viņu īsajā sarunā blakusauditorijā viņš strupi ir apsolījis rektoram nākamajās dienās iesniegt atlūgumu un arī piebildis: “Mana kāja pār šo sliekšni soli vairs nespers.”⁸⁶

Atklātā partijas organizācijas pilnsapulce pieņēma plašu rezolūciju, kurā bija vispusīgi un efektīvi izklāstīta apsūdzība katedrai un prof. J. Endzelīnam.⁸⁷ Piem., “Savosursos J. Endzelīns konsekventi realizē indoeiropēisma rasistisko teoriju valodniecībā...”, “Zem apolitisma un bezpartejiskuma maskas katedra cīnās pret padomju valodniecības principiem, pret akadēmiķa Marra materiālistisko mācību”. Dekāna v. i. M. Drīzulei tika uzdots

“būtiski reorganizēt Latviešu valodas katedras darbu, nokomplektēt katedru no mācībspēkiem, kuri strādās saskaņā ar materiālistiskās valodniecības prasībām”.

Prof. J. Endzelīns nākamajā dienā, 1. aprīlī, uzrakstīja rektoram atlūgumu: “[...] kad ne visi ir mierā ar manu darbību, jūtos spiests lūgt uzskatīt mani par aizgājušu no universitātes jau sākot ar šo dienu.” Rektora J. Jurgena atbilde 3. aprīlī bija krievu valodā: “[...] atbrīvojot no darba universitātē.”⁸⁸

Tā savu trīs gadu darbu Universitātē beidza profesors, kurš bija izveidojis un vadījis pasaulē pirmo baltu filoloģijas nodaļu, kurš indoeiropiešu salīdzināmajā valodniecībā bija radījis jaunu nozari — baltistiku, kura lekcijas klausīties bija braukuši baltisti no tuvām un tālām Eiropas zemēm.

Epiloga vietā

Apmēram pēc mēneša, 1950. g. 9. maijā, laikrakstā “Pravda” sākās diskusija par stāvokli padomju valodniecībā. Divus mēnešus, līdz 4. jūlijam, katru otrdienu laikraksts publicēja iesūtītos rakstus, kuros tika pausta attieksme pret Marra mācību.⁸⁹ Diskusijā iesaistījās arī PSRS pirmā persona — ģenerālisimuss Josifs Staļins. 20. jūnijā publicētajā rakstā “Par marksismu valodniecībā” viņš sagrāva divdesmit gadus valdījušo marrismu un reabilitēja salīdzināmi vēsturisko valodniecību.⁹⁰

Apzīmējumi un saīsinājumi

CK — Centrālā komiteja

IZA — Imanta Zemzara ģimenes arhīvs

LK(b)P / LKP — Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija

LNA LVA — Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA LVVA — Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LNB RRN — Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

LPSR — Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

LUA — Latvijas Universitātes arhīvs

LU AB RN — Latvijas Universitātes
Akadēmiskās bibliotēkas Retumu nodaļa
LVI — Latvijas Valsts izdevniecība
LVPI — Latvijas Valsts pedagoģiskais
institūts
LVU/LU — Latvijas Valsts universitāte/
Latvijas Universitāte
LZAA — Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs
PA — partijas arhīvs
PSKP — Padomju Savienības Komunistiskā
partija
PSR — Padomju sociālistiskā republika
PSRS — Padomju Sociālistisko republiku
savienība
Rk — rokraksti
RMM — Rakstniecības un mūzikas muzejs
VLI — Valodas un literatūras institūts
ZVA — zonālais valsts arhīvs
apr. — apraksts
asp. — aspirants/e
b. — biedrs/e
doc. — docents/e
f. — fonds
inv. nr. — inventāra numurs
l. — lieta
lp. — lapa
lpp. — lappuse
prof. — profesors
prot. — protokols
v. i. — vietas izpildītājs
vec. pasn. — vecākais/ā pasniedzējs/a
Ar krievu alfabēta burtiem: c. — lappuse,
т. — sējums

Avoti un piezīmes

- ¹ Piem., *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 177. lpp. (IV nod. autors prof. Heinrihs Strods notikumu apraksta, izmantojot tikai toreizējās studentes Anstasijas Stikānes atmiņu stāstījumu, kas diemžēl sniedz neprecīzas ziņas un notikūšā neadekvātu interpretāciju).
- ² Piem., Bankavs A., Jansone I. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 33. lpp.

- ³ Алпатов В. М. *История одного мифа: Марр и марризм*. Москва: Наука, 1991. С. 8.
- ⁴ Turpat, 9.–11. lpp.
- ⁵ Turpat, 31. lpp.
- ⁶ Марр Н. Я. *Избранные работы*. Т. 1–5. Москва–Ленинград, 1933–1937.
- ⁷ Марр Н. Я. Общий курс учения об языке. *Избранные работы*. Т. 2, 1936. С. 13–126.
- ⁸ Мещанинов И.И. Новое учение о языке на современном этапе развития. В кн.: Мещанинов И.И. *Проблемы развития языка*. Ленинград: Наука, 1975. С. 313–336.
- ⁹ Марр Н. Я., т. 2, с. 107.
- ¹⁰ Марр Н. Я., т. 3, с. 91.
- ¹¹ Марр Н. Я., т. 2, с. 415.
- ¹² Turpat, т. 2, с. 16.
- ¹³ Марр Н. Я., т. 3, с. 111–112.
- ¹⁴ Алпатов В. М. *История одного мифа: Марр и марризм*. Москва: Наука, 1991. С. 84–104.
- ¹⁵ Turpat, 94. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 109. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 143.–167. lpp.
- ¹⁸ LNA LVA, 1340. f.(LVU), 30. apr., 7. l., 28. lp.
- ¹⁹ LNA LVA, PA–788. f. (LVU LKP organizācija), 2. apr., 2. l.
- ²⁰ LNA LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l., 93.–97. lp.
- ²¹ LZAA, 1. f., 15. apr., 1879. l. (Anna Spāģe).
- ²² LNA LVA, PA–788. f., 2. apr., 2. l.
- ²³ LNA LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l., 108. lp.
- ²⁴ Turpat, 109. lp.
- ²⁵ *Latvju enciklopēdija*. 1. sēj. Red. A. Švābe. Stockholm, 1950. 507. lpp.; Zalkalns L. *Back to the Motherland. Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958*. Stockholm: Stockholm University, 2014, pp. 61, 65. [Stockholm Studies in Baltic Languages. Nr. 8].
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ *Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules*

- Jānim Rudzītim. 1946–1970.* Los Angeles: Ramave, 1991. 24. lpp.
- 28 Profesora Jāņa Endzelīna uzruna latviešiem svešumā. *Dzimtene sauc.* Rīga: LVI, 1948. 92.–95. lpp.
- 29 *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 1948. 2: 150.
- 30 Jansons J. A. J. Endzelīns mūsu valodniecības laukā. Akadēmiskā runa viņa septiņdesmit piecu gadu dzimūm dienā. *Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 1948. 2: 7–13.
- 31 IZA, LVU Filoloģijas fakultātes apsveikums J. Endzelīnam 75. dzimšanas dienā.
- 32 LNA LVA, 2370. f. (LZA VLI), 1. apr., 14. l.
- 33 LNA Valmieras ZVA, 435. f., 3. apr., 23. l., 16. un 121. lp., arī 2. l., 70. lp.
- 34 LNA LVVA, 7427. f., 1. apr., 564. l. (Studente Alma Lācīte).
- 35 Latviešu valodas mācība augstskolās. *Padomju Students.* 1948. 8. jūl.
- 36 LZAA, 1. f., 15. apr., 1197. l. (Kārlis Krauliņš).
- 37 Turpat, 1. apr., 1948. 7. okt. prot.
- 38 Turpat.
- 39 Niedre J. Pret buržuāzisko ideālismu mūsu valodniecībā. *Literatūra un Māksla.* 1948. 14. nov. 2. lpp.
- 40 Sakse A., Ozoliņš K. Vecie vēži. *Cīņa.* 1948. 25. sept. 3. lpp.
- 41 *Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 1948. Nr. 5 (10) un 6 (11).
- 42 LNA LVA, 2370. f., 1. apr., 15. l.
- 43 LNB RRN, A356. f. (I. Pijols), N888. l.
- 44 LNA LVA, 2370. f., 1. apr., 15. l.
- 45 LU AB RRN, A. Ozola f., Rk 6511, 260 (5), arī Rk 6518, 267 (15).
- 46 Turpat, 4. lp.
- 47 LNA LVA, 2370. f., 1. apr., 19. l.
- 48 LNB RRN, A356. f., N905. l.
- 49 Citēts pēc: LU AB RRN, A. Ozola f., Rk 7414, 253 (7), 8. lp.
- 50 Niedre J. Pa padomju valodniecības ceļu. *Literatūra un Māksla.* 1948. 5. dec. 3. lpp.
- 51 Vanags V. Diskusija par valodniecības jautājumiem. *Padomju Students.* 1948. 2. dec.
- 52 LU AB RRN, A. Ozola f., Rk 7414, 253 (7) — A. Ozola manuskripts "Diskusija par metodoloģiskajām kļūdām un trūkumiem prof. J. Endzelīna "Latviešu valodas gramatikā" 1952. 29. janv." 3. lp.
- 53 LNB RRN, A356. f., N905. l.
- 54 Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.
- 55 LNA LVA, 478. f. (LVI), 4. apr., 9. l., 91. lp.
- 56 Turpat, 11. l., 71.–90. lp.
- 57 LNA LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l.
- 58 Endzelīns J. *Baltu kalbu garsai ir formas.* Vilnius: Valstybine politines ir mokslines literatūros leidykla, 1957.
- 59 Endzelīns J. *Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages.* Translated by William R. Schmalstieg and Benjaminš Jēgers. The Hague-Paris: Mouton & Co, 1971.
- 60 Saule-Sleina M. Dižo valodnieku prof. J. Endzelīnu suminot. *Skolotāju Avīze.* 1948. 25. febr. 3. lpp.
- 61 Grabis R. N. Marra jaunās valodas zinātnes attīstība un pamatprincipi. *Padomju Latvijas Skola.* 1949. 5. nr. 33.–42. lpp.
- 62 LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 447. l., 31. lp.
- 63 LNA LVA, 1340. f., 30. apr., 7. l., 30. lp.
- 64 LNA LVA, PA - 101. f. (LKP CK), 2. apr., 760. l., 12. lp.
- 65 LNA LVA, 1340. f., 10. apr., 14. l., 9. lp.
- 66 LUA, 7. apr., 1930. l. (Jānis Niedre).
- 67 LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 447. l., 38. lp.
- 68 LUA, 5. apr., 2111. l. (Studente Lidija Kļaviņa).
- 69 Kļaviņa L., Rūmnieks Fr. Mūsu valodas attīstības bremsētāji. *Padomju Jaunatne.* 1950. 15. apr.
- 70 *Latviešu rakstniecība biogrāfijās.* Rīga: Zinātne, 2003. 551. lpp.
- 71 *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990.* Rīga: Latvijas Universitāte, 1999. 177. lpp.
- 72 LUA, 7. apr., 1950. l. (Simons Ņikiškins).

- ⁷³ LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 447. l., 38. lp.
⁷⁴ Turpat, 33. lp.
⁷⁵ Turpat, 37. lp.
⁷⁶ LUA, 7. apr., 647. l. (Milda Drīzule).
⁷⁷ Turpat, 1950. l. (Simons Ņikiškins).
⁷⁸ LNA LVA, PA-788. f., 2. apr., 13. l., 38.–39. lp.
⁷⁹ Turpat, 39. lp.
⁸⁰ LNA LVA, PA-788. f., 2. apr., 13. l., 40.–47. lp.
⁸¹ Turpat, 40. lp.
⁸² Turpat, 41. lp.
⁸³ Turpat, 44. lp.
⁸⁴ Turpat, 43. lp.
⁸⁵ Turpat.
⁸⁶ RMM, M. Saules-Sleines f., inv. nr. 553791, 94.–95. lp.
⁸⁷ LNA LVA, PA-788. f., 2. apr., 13. l., 46.–47. lp.
⁸⁸ LNA LVVA, 7427. f., 13. apr., 447. l., 59. lp.
⁸⁹ Алпатов В. М. *История одного мифа: Марр и марризм*. Москва: Наука, 1991. С. 168–190.
⁹⁰ Сталин И. В. Относительно марксизма в языкознании. *Правда*, 20 июня 1950 г.

DISMISSAL OF PROFESSOR JĀNIS ENDZELĪNS FROM HIS DUTIES AT THE UNIVERSITY OF SOVIET LATVIA IN 1950

Sarma Kļaviņa

Summary

Key words: *Jānis Endzelīns, comparative-historical linguistics, Marrism, Jānis Jurgens, Jānis Niedre, Milda Drīzule, Arturs Ozols*

The article presents a review of the last three years of work (1947–1950) of the outstanding Baltist, Professor Jānis Endzelīns at the State University of Latvia under ideological propaganda and psychological pressure. The research and reconstruction of events is primarily based on archival documents, manuscripts available at the Latvian National Library and the Academic Library of the University of Latvia, materials from the fund of Jānis Endzelīns at the Museum of Literature and Music, as well as from family archives of the grandson of Jānis Endzelīns. The article presents an updated and supplemented insight of the events of these years, a characterization of persons and processes in the context of the academic life and political regime of Soviet Latvia and the Soviet Union.